

Pachné Heltai Borbála

Jelnyelvek mint anyanyelvek: a kifejezés, a megismerés és az esély szabadsága

A konferencia aktualitása

Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Többynnyelvűségi Kutatóközpontja a JelEsély projekt (TÁMOP 5.4.6/B-13/1-2013-0001) keretein belül – az Anyanyelv Nemzetközi Napja alkalmából – az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottsággal, valamint a Siketek és Nagyothallók Országos Szövetségével együttműködve 2015. február 20-án nemzetközi konferenciát szervezett az MTA Székházában Jelnyelvek mint anyanyelvek: *A kifejezés, a megismerés és az esély szabadsága* címmel.

A konferencia az MTA Nyelvtudományi Intézetének Többynnyelvűségi Kutatóközpontja és az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottsága közötti együttműködés újabb állomása volt. A 2013-ban megkezdett együttműködés célja az, hogy az anyanyelvek nemzetközi ünnepnapja alkalmából a szakemberek és a nagyközönség figyelmébe a kisebbségi anyanyelvek védelmének és erősítésének mindenkor aktuális kérdései felé forduljon.

A szakmai rendezvény középpontjában Magyarországon először – kettős okból – a siket közösségek anyanyelvei, köztük a magyar jelnyelv álltak. Ennek oka egyrészt az Anyanyelv Nemzetközi Napjának 2015-ös központi témája volt (*Integráció az oktatásban és az oktatás által: A nyelv számít*), ez pedig a nyelvi kisebbségek és az oktatás problémakörére hívja fel a figyelmet (2). Mivel az oktatás nyelve nem az anyanyelvük, a nyelvi kisebbségek tagjai egyrészt korlátozottabban férnek hozzá az oktatáshoz, másrészt annak legkülönbözőbb szintjein gyorsan hátrányba kerülnek többségi társaik mellett. A lemorzsolódás, a korlátozott lehetőségek, a rossz iskolázottsági mutatók és az ezekből következő kedvezőtlen foglalkoztatási mutatók a magyarországi siket közösség tagjait is messzemenően érintik. A siket közösség tagjai, érdekvédelmi szervezeteik a Többynnyelvűségi Kutatóközpont több munkatársával közösen mintegy másfél évtizede harcolnak a magyar jelnyelv elismertetéséért és megerősítéséért, a siket közösség oktatásának a javításáért. Ezen törekvések fontos eredményeként született meg a 2009. évi CXXV. törvény a magyar jelnyelvről és a magyar jelnyelv használatáról, amely 2017-től kötelezővé teszi a jelnyelv mint tantárgy és mint tanítási nyelv választhatóságát (3). A konferencia aktualitását így az ünnepnap központi témája mellett az MTA Nyelvtudományi Intézetében zajló JelEsély projekt bemutatása adta, amelynek célja a bilingvális (jelnyelvre és magyar nyelvre építő) oktatás bevezetéséhez szükséges tudományos munkálatok elvégzése.

A JelEsély projekt

A siket közösség Magyarország harmadik legnagyobb nyelvi és kulturális kisebbségét alkotja (Bartha et al. 2006). A közösség tagjai anyanyelvüket, a magyar jelnyelvet ugyanakkor az oktatásban mindeddig csak korlátozott mértékben használhatták, hiszen az kizárólag az auditív-verbális/orális módszerre épült. Ám ennek hatékonyságát a rossz iskolázottsági és foglalkoztatottsági mutatók megkérdőjelezzik, és a siketek anyanyelvének oktatásba történő beépítésének, a kétnyelvű oktatás bevezetésének a szükségességére hívják fel a figyelmet. Ehhez azonban nélkülözhetetlen a magyar jelnyelv sztenderdizációja, alkalmassá tétele oktatási célokra. Ezt a feladatot vállalta az MTA Nyelvtudományi Intézetének Többynnyelvűségi Kutatóközpontja egy olyan különleges, Magyarországon ez idáig példa nélkül álló korpuszalapú empirikus kutatás keretein belül,

amely nemcsak számos szakterület kutatójának együttműködésével, hanem legfontosabb jellemzőjeként az érintettek, azaz a siket közösség aktív közreműködésével valósul meg. A Bartha Csilla vezette projekt négy fő területen végzi munkálatait: a) a siket közösség nyelvhasználati mintázatainak a feltérképezése, b) a magyar jelnyelvi változatok vizsgálata és egy sztenderdizált digitális jelnyelvi szótár létrehozása, c) a magyar jelnyelv grammatikájának leírása és sztenderdizációja, valamint d) speciális és integrált oktatásban részesülő siket gyerekek kompetenciáinak a mérése (4).

A konferencia tematikája is ezek köré a témák köré épült. A meghívott külföldi szakemberek saját országaik oktatási tapasztalatainak, jelnyelvi kutatásainak a bemutatásával támogatták a magyarországi munkálatok előrehaladását. A JelEsély eddigi eredményeinek ismertetésével a projekt munkatársai pedig a külföldi kutatók, a hazai szakértők és az érdeklődő nagyközönség ismereteit gyarapították, megteremtve a lehetőséget a közös gondolkodásra és a jövőbeli feladatok előkészítésére. A jelenlévők már részvételükkel is sokat tanulhattak a jelnyelvekről és a siket kultúráról, hiszen a nemzetközi rendezvény lebonyolítását végig jelnyelvi és hangzó nyelvi tolmácsok egymásra épülő munkája segítette. A konferenciát a szervezők Vasák Ivánnak, a Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége nyugalmazott főtítkárának ajánlották, aki a siketek anyanyelvükért, a magyar jelnyelv elismertetéséért, valamint a bilingvális oktatás bevezetéséért folytatott küzdelmének elindítója és élharcosa.

A konferencia megnyitóján elhangzott gondolatok

A konferenciát Kósa Ádám európai parlamenti képviselő és a Siketek és Nagyothallók Országos Szövetségének elnöke, Géher Mariann, az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottságának főtítkára, valamint Bartos Huba, a Nyelvtudományi Intézet igazgatóhelyettese nyitották meg. Bevezető gondolataikban hangsúlyozták, hogy a magyarországi siket közösség társadalmi felzárkózásának kulcsfeltétele a minőségi oktatás, amely kizárólag az anyanyelv, a magyar jelnyelv elismerésével és megerősítésével valósulhat meg. Ennek feltételét teremti meg a jelnyelvi törvény, amely nem születhetett volna meg az érintettek széles körű összefogása nélkül, és amely egyúttal kijelöli az elkövetkező időszak főbb feladatait is.

1. kép
A konferencia megnyitása

A siket közösségek anyanyelv-használatának és oktatásának külföldi tapasztalatai

A konferencia meghívott külföldi előadói valamennyien – empirikus kutatóként vagy az oktatásban, az érdekvédelemben működő gyakorlati szakemberként – a siket közösségek esélyeinek, oktatásának a javítása érdekében tevékenykednek. Az előadók sorát Franz Dotter, a Klagenfurti Egyetem professzora nyitotta meg, aki a bilingvális oktatás jogi, szervezeti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozott. Kiemelte, hogy napjaink már ismert,

jól működő oktatási gyakorlatait, módszereit lenne érdemes átültetni a siketek és nagyothallók oktatásába is, ám ennek gyakorlati megvalósítása természetesen nem egyszerű. Fontos előfeltétele a korai nyelvi fejlesztés, a megfelelő nyelvi kompetencia, a pedagógusok részéről pedig a módszertani lehetőségek megbízható ismerete és tudatos alkalmazása. A sikerhez elengedhetetlen a gyermekek fejlődésének folyamatos nyomon követése és ismereteik megfelelő tesztelése is.

Åsa Helmersson, a svédországi Manilla Siketiskola vezetőtanára, széles körű tapasztalatokkal rendelkező szakember a kétnyelvű oktatás gyakorlati kérdéseiről beszélt. Előadásában hangsúlyozta, hogy a siket gyermekek ugyanolyan nyelvtanulási képességekkel, lehetőségekkel és szükségletekkel rendelkeznek, mint halló társaik, a jó eredményekhez azonban nélkülözhetetlen a hatékony oktatást támogató iskolai nyelvi környezet biztosítása. Ennek alapvető feltétele az oktatók megbízható jelnyelvi kompetenciája, jártasságuk a jelnyelvekkel kapcsolatos nyelvészeti ismeretekben is, valamint a vizuális és jelnyelven megvalósuló oktatás valamennyi tantárgy esetében.

Louise Danielsson, a Svéd Siketszövetség és a Siketek Európai Szövetségének elnökségi tagja egy oktatáskutatási vizsgálat eredményeit mutatta be. A vizsgálat siketek és nagyothallók speciális iskolájában készült tizenhét tanuló és három tanár részvételével. Célja a siket tanulók és tanáraik közötti interakciók vizsgálata, a különböző tanórai tanár-diák közötti interakciós stratégiák (szemmozgások, kézmozgások, arckifejezések, egyéb nonverbális jelek) és a diákok egymás közötti kommunikációs jellegzetességeinek a feltérképezése volt.

Trude Schermer, a Holland Jelnyelvi Központ igazgatója a hollandiai siketoktatás történetéről, a változó nyelvpolitikai irányvonalakról, a jelnyelvi sztenderdizáció és oktatás nehézségeiről, valamint pozitív eredményeiről beszélt előadásában. Kiemelte, hogy a siketek hatékony kétnyelvű oktatásának legfőbb előfeltételei közé tartozik az adekvát jelnyelvi és beszélt/írott nyelvi input biztosítása, a tanárok és a szülők jó jelnyelvi kompetenciája, kétnyelvű tananyagok megléte és a kétkultúrájú iskolai környezet biztosítása. Mindezek azonban még támogató jogi környezetben sem vezetnek sikerre a legfontosabb elem, a megfelelő motiváció nélkül.

Patricia Hermann-Shores, a Zürichi Gyógypedagógiai Főiskola professzora arról szólt, hogy napjaink folyamatosan változó kulturális-gazdasági elrendeződései, az információs társadalom jelentette oktatási kihívások paradigma- és perspektívaváltást tesznek szükségessé. A tanításközpontú attitűdöt a tanulás- és diákközpontú szemléletmódnak és módszertannak kell felváltania, amely hozzájárul ahhoz, hogy az oktatási intézményeket az élethosszig tartó tanulás igényével rendelkező, képességeiket és kompetenciáikat aktívan használni és bővíteni tudó tanulók hagyják el. Előadásában leszögezte, a siket gyermekeknél a jelnyelv ismerete nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a tanuló eligazodjon napjaink kiszámíthatatlan globális változásaiban.

A külföldi előadók sorát a Jyväskyläi Egyetem professzora, Ritva Takkinen zárta, aki cochlearis implantátumot használó siket gyermekek nyelvi fejlődését vizsgáló longitudinális kutatását ismertette. A vizsgált gyermekek halló szülei, miután gyermeküknél a hallássérülést diagnosztizálták, a jelnyelv tanulásába kezdtek, de a műtéti eljárást követően a gyermekek is megkezdték a hangzó nyelv elsajátítását. A szülők a családi nyelvhasználatban ezt követően a hangzó nyelvet részesítették előnyben. A kutatás eredményei rámutatnak, hogy a jelnyelvi ismeretek a vizsgált gyermekeknél igen különbözőek voltak attól függően, mennyi jelnyelvi input érte őket. Mivel a legtöbbet használt nyelv az iskolai és az otthoni környezetükben a finn hangzó nyelv volt, kompetenciájuk erősebb a hangzó nyelven, mint finn jelnyelven. Jelelés esetén környezetük elsősorban jelelt finnt használt, így a gyermekek is inkább ezt alkalmazták, semmint a finn jelnyelvet, ennek következtében finn jelnyelvi kompetenciájuk az értés területén maradt erősebb.

Mindezen, a jogi, oktatási, kutatási kérdések köré szerveződő előadások egybehangzóan leszögezték, hogy a kétnyelvű oktatás a siketek társadalmi integrációjának feltétele. Ennek sikeres megvalósításához napjaink

többszire támogató jogi keretei, a többnyelvű és multikulturális társadalmak, a (nyelv)oktatás gazdag módszertani tárháza és a digitális fejlődés jelentette felhasználóbarát megoldások kiváló kiindulópontokat biztosítanak. Ám a gyakorlatban a siket gyermekek oktatásához megfelelő nyelvi környezet kialakítása, a támogató szülői-családi attitűd serkentése, a műtéti eljárások kapcsán felmerülő kérdések rendre új kihívások elé állítják a Magyarországnál a siketek kétnyelvű oktatásában több tapasztalattal rendelkező nyugat-európai közösségeket is.

2. kép

Többnyelvűség a gyakorlatban: a jelnyelvi tolmácsok a közönséggel szemben, a hangzó nyelvi tolmácsok a közönség soraiban foglalnak helyet

A jelnyelv megerősítésének magyarországi tapasztalatai, a JelEsély projekt szemléletmódja

A konferencia magyarországi előadóinak sorát Kósa Ádám nyitotta meg, akinek a SINOSZ elnökeként és európai parlamenti képviselőként egyaránt kulcsszerepe volt a magyar jelnyelv elismertetéséért és megerősítéséért vívott sokéves harcban. Előadásában áttekintette az Európai Unió joggyakorlatát a siketek és nagyothallók nyelvhasználatával és oktatásával kapcsolatban, kitért a magyar törvény jelentőségére és részleteire, valamint szólt a jövőbeli kihívásokról, köztük a magyar jelnyelv sztenderdizációjának és a kétnyelvű oktatás bevezetésének a kérdéseiről. Leszögezte: a jelnyelvi törvénytől nemcsak a jogi lehetőségek megteremtését, hanem a gyakorlatban hosszabb távon az iskolázottsági, foglalkoztatási mutatók javulását is várják.

A jelnyelvi törvény minél hatékonyabb implementációjához szükséges munkálatokról és azok egyedülálló módszertani alapvetéseiről szólt Bartha Csilla, az MTA Nyelvtudományi Intézete Többnyelvűségi Kutatóközpontjának, a JelEsély projekt szakmai vezetőjének és Romanek Péter Zalán, a projekt szakmai szupervizorának közös előadása. Bevezető gondolataiban Bartha Csilla megerősítette a külföldi előadók által is hangsúlyozott tapasztalatot, miszerint a folyamatosan újraértelmeződő nyelvi és társadalmi kontextusok az oktatásban paradigmaváltást tesznek szükségessé. Hozzáfűzte azonban, hogy a szemléletváltásnak a kutatás területén is be kell következnie. Ennek egyik módja az, ha kutatóként a különböző kontextusokban rendre új kihívások elé kerülő jelnyelvhasználókat, nyelvtanulókat és más (kisebbségi) nyelvi csoportokat érintő oktatási, nyelvhasználati kérdéseket együtt, egységes szemléletben közelítjük meg, hiszen mindezen csoportok tagjai is folyamatosan hatnak egymásra. Ehhez pedig a különböző tudományos diszciplínák képviselőinek, a kisebbségi közösségek tagjainak és az érintett tágabb kontextus szereplőinek az együtt cselekvése és a kutatási, megvalósítási folyamatokba történő kölcsönös bevonódása szükséges.

Ezt a kutatási szemléletmódot igyekszik a mindennapi gyakorlatba ültetni a JelEsély projekt. Ahogy az előadó fogalmazott, már a jelnyelvi törvény megszületését is a siketek alulról jövő, cselekvő önszerveződése tette

lehetővé, a törvény implementációja pedig történelmi lehetőséget kínál az együttműködés folytatásához. Ám a törvényben célként kitűzött teljes körű integrációhoz nem elegendő pusztán jelnyelvi kérdésként megközelíteni a feladatokat, hiszen a siket közösség tagjai nemcsak a siket kultúra, hanem a kelet-közép-európai régió nyelvi, ideológiai, történelmi terében élnek. Romanek Péter Zalán társelőadó, a projekt szupervizora mint a siket közösség képviselője is megerősítette, hogy a munkálatok során mindazon tudáshalmaz, gyakorlati tapasztalat és kutatási terület aktivizálására szükség van, amelyek kapcsolódnak ehhez a komplex nyelvi helyzethez. A siket közösség tagjainak bevonása a mindennapi gyakorlati munkálatokba pedig – amellet, hogy az érintettek aktív közreműködése a valóságra épülő kutatási eredmények megszületésének az alapfeltétele – mind a kutatóknak, mind a siket munkatársaknak felbecsülhetetlen tanulási lehetőséget jelent.

A JelEsély projekt eddigi eredményei

A konferencia záró szakaszában a projekt további munkatársai számoltak be az eddig elvégzett munkák eredményeiről. Nagyné Kiss Anna és Tapolczai Gergely a terepmunkát megelőző tréningek tapasztalatait, a lezajlott munka módszereit és tanulságait ismertették részletesen. Az országos terepmunka során eddig 160 interjú készült el 15 siket terepmunkás segítségével. Az interjúk egy részének célja szociolingvisztikai kérdéseknek, más részének pedig grammatikai jelenségeknek a vizsgálata volt. Az interjúk nemcsak új és nélkülözhetetlen adatokat szolgáltatnak a siket közösség tagjainak nyelvhasználati szokásairól, attitűdjeiről, nyelvi szocializációjuk különböző útjairól, hanem egyúttal egy egyedülállóan gazdag jelnyelvi korpusz létrejöttét is jelentik.

A korpusz kezelésének technikai kihívásairól és azok megoldásairól, valamint az annotálási munka részleteiről Holecz Margit, Gál Ferenc és Varjasi Szabolcs előadása számolt be. Az előadók kiemelték, hogy az interjúk rögzítése és archiválása komoly technikai kihívást, egyetlen szociolingvisztikai interjú esetében körülbelül húsz-órányi munkát jelent. A korpusz mintegy 1400 órányi videofelvételt és több mint 1000 GB terjedelmű anyagot foglal magában. A felvételek annotálása az ELAN rendszerben – tréningeket követően – siket munkatársak aktív közreműködésével zajlik.

A projekt munkálatai kiterjednek a magyar jelnyelv grammatikai leírására is. Ez a részterület is szoros együttműködést követel különböző nyelvészeti szakterületek képviselői között, amelynek jellegéről és eredményeiről Szabó Mária Helga számolt be előadásában. Hangsúlyozta, hogy a cél a változatokat is figyelembe vevő, korpuszalapú grammatikai leírás, amely többek között grammatikai tesztek elvégzésének a segítségével zajlik. A munkálatok során nemcsak a különböző nyelvészeti diszciplínák képviselői, hanem jelezni nem tudó elméleti nyelvészek és elméleti nyelvészeti képzettséggel nem rendelkező anyanyelvi jelelők is közösen dolgoznak, és ez a résztvevők számára egyedülálló tapasztalatszerzési környezetet teremt.

A konferencia záró előadását Bokor Julianna, Pásztor Diána és Tarr Zoltán tartották, akik a készülő online magyar jelnyelvi szótárról és az ezt megalapozó munkálatokról szóltak. A magyar jelnyelv területi változatait figyelembe vevő szótár az oktatás során nélkülözhetetlen jelkincsre, illetve a mindennapi élet alapszókincsére terjed ki. A cél – itt is az érintettek aktív bevonásával – egy több mint 2000 itemes, sztenderdizált, folyamatos bővítésre alkalmas, digitális, webes keresőfelülettel rendelkező szótár létrehozása.

Összegzés

A Magyar Tudományos Akadémia Székházában megrendezett konferencia a tapasztalatok megosztásán és az együtt gondolkodás lehetőségén túl az Anyanyelvek Nemzetközi Napján szimbolikus jelentőséggel is bírt, hiszen a magyar jelnyelv először állhatott az ünnepnap középpontjában. A konferencia előadásai nemcsak a szakemberek, hanem a nagyközönség figyelmét is felhívták a jelnyelvekkel kapcsolatos törvénykezési, oktatási és nyelvhasználati kapcsolatos eddig elért pozitívumokra és a még előttünk álló

feladatokra. A gazdag szakmai program, a külföldi és hazai tapasztalatok egyaránt alátámasztották, hogy a siket közösségek esélyeinek javításához, a kifejezés és a megismerés szabadságának megteremtéséhez feltétlenül szükség van arra, hogy a jelnyelvek mint anyanyelvek használatát és oktatását – hasonlóan a hangzó nyelvekhez – támogassuk, és megtaláljuk a jó gyakorlatok hatékony alkalmazásának az eszközeit. Ez pedig csak az érintettek, a kutatók és a gyakorlati szakemberek együttműködésével, egymástól történő tanulásával, a kölcsönös bevonódás nyújtotta motiváció és elkötelezettség megléte esetén lehet sikeres.

Irodalom

Bartha Csilla – Hattyár Helga – Szabó Mária Helga 2006. A magyarországi siketek közössége és a magyarországi jelnyelv. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 852–906.

- (1) A konferencia honlapja. www.jelnyelvek2015.mta-tkk.hu (2015. február 28.)
- (2) Az Anyanyelv Nemzetközi Napja 2015-ben az UNESCO honlapján. <http://en.unesco.org/events/international-mother-language-day-celebration-2015> (2015. február 28.)
- (3) 2009. évi CXXV. törvény a magyar jelnyelvről és a magyar jelnyelv használatáról. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0900125.TV (2015. február 28.)
- (4) A JelEsély projekt honlapja. www.jelesely.hu (2015. február 28.)

Az összefoglaló forrása: a konferencia absztraktfüzete.

Pachné Heltai, Borbála: Sign languages as mother tongues: the freedom of expression, cognition and chance

Az írás szerzőjéről

Pachné Heltai Borbála
MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, Magyarország
[heltaibori\[kukac\]gmail.com](mailto:heltaibori[kukac]gmail.com)
<https://orcid.org/0000-0003-2087-2773>